

УДК 94:[378.1:396.4] (477—25)" 18/19"

Кобченко К. А.

КИЇВСЬКІ ВИЩІ ЖІНОЧІ КУРСИ: СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті розглядаються основні етапи діяльності Київських вищих жіночих курсів (остання чверть ХІХ— поч. ХХ ст.). Авторка висвітлює питання створення та розвитку навчального закладу, зміни його статусу та вдосконалення навчального процесу. Особливу увагу приділено складнощам, які стояли на заваді розвитку цієї вищої школи, головна з яких — несприятлива урядова політика у сфері жіночої освіти. Авторка показує, що протягом короткого періоду ця приватна вища школа завдяки зусиллям жінок-курсисток, викладацького складу та фінансовій допомозі громадськості стає справжнім університетом для жінок.

Історія розвитку вищої школи для жінок у Києві була досить непростюю. Прагнення отримати вищу освіту стало в Російській імперії, за умов загальної відсутності громадянських свобод для обох статей, центральним питанням жіночого руху. Перші спроби його вирішення були досить сприятливими для жінок, адже на початку 60-х років XIX ст. вони отримали змогу відвідувати деякі лекції в університетах, і зокрема в університеті Св. Володимира. Восени 1861 р. Міністерство народної освіти звернулося до Рад університетів із запитом про те, чи можуть жінки відвідувати університетські лекції нарівні з чоловіками і на яких умовах, а також чи можна допустити їх до набуття вчених ступенів та які права надати жінкам у разі їх набуття [1]. Викладачі історико-філологічного, фізико-математичного та медичного факультетів Київського університету висловились за допущення жінок в університет як студенток «на загальних засадах» з чоловіками та надання їм без обмежень можливості набувати вчені ступені з відповідними правами подальшої наукової і викладацької діяльності [2]. Професори ж юридичного факультету, надаючи жінкам право відвідувати лекції, визнали набуття ними вчених ступенів недоцільним, «бо майже всі права, котрі може надати вченій юридичний ступінь, за даних умов є недоступними для жінок» [3]. Попри те, що такі думки поділяла більшість опитаних Рад університетів, в урядових колах перемогли погляди опонентів жіночої освіти, які боялися, з одного боку, активної участі жінок у студентських хвилюваннях, а з іншого — широкого доступу їх до науки. Тому незабаром жінкам було заборонено відвідувати університетські лекції. Дане питання викликало поляризацію поглядів у суспільстві та гостру дискусію в пресі. Противники жіночої освіти передрікали неодмінну втрату «ученими дамами» природної жіночності та інтересу до обов'язків дружини й матері. Прибічники ж, навпаки, підкреслювали, що лише освічені жінки можуть стати свідомими матерями та виховательками.

Тим часом період 60-70 років XIX ст. позначився від'їздом багатьох дівчат для навчання за кордон. У цьому явищі уряд побачив загрозу прилучення їх до радикальних політичних течій. Вихід із становища було знайдено шляхом створення окремих Вищих жіночих курсів — закладів, які б надавали освіту, наближену до вищої, але не гарантували після їх закінчення жодних прав, пов'язаних з вищою освітою. У 70-х роках XIX ст. було створено чотири такі навчальні заклади — в Москві, Казані, Петербурзі та Києві. Київські курси в XIX ст. залишились єдиними в Україні. В очікуванні відкриття ВЖК в Одесі

професором Трачевським узимку 1879 р. були організовані підготовчі курси, на які одразу вступило 250 жінок [4], проте цим сподіванням не судилося справдитись.

Заняття на Київських вищих жіночих курсах розпочалися восени 1878 р. Вони, як і решта курсів, були приватним закладом, що позбавляло їх урядової підтримки (перш за все фінансової), надавало невизначеного статусу та полегшувало нагляд за ними. Згідно з «Положеннями» про курси 1878-го та 1881 рр., за якими вони працювали, Київські ВЖК знаходились не лише «у безпосередньому віданні та найближчому спостереженні п. Попечителя Київського учбового округу» [5] і начальства міста та краю, а й зіткнулися з неприйняттям нового закладу частиною суспільства.

На курсах були відкриті два відділення — історико-філологічне та фізико-математичне. Спершу навчання було розраховане на два роки, а закінчення ВЖК не передбачало інших прав, крім можливості розширити знання, слухаючи лекції університетських викладачів, які виступили засновниками курсів. Щоправда, надалі, в результаті непростих домагань, вдалося отримати дозвіл на подовження терміну навчання до трьох, а потім і до чотирьох років, так що вже перший випуск слухачок 1882 р. пройшов чотирірічний курс наук. Проте і тепер випускниці не отримали права викладання у старших класах жіночих гімназій, незважаючи на неодноразові клопотання Педагогічної ради курсів та їх директора проф. В. С Іконникова. До того ж уже з 1879 р., з прийняттям єдиних для всіх ВЖК «Правил для слухачок», умови вступу на курси було ускладнено, зокрема значно обмежено прийом вільнослухачок — задля уникнення вступу на курси «неблагонадійних осіб» [6]. До того ж час відкриття курсів збігся з періодом хвилювань студентів університету, до яких, на думку влади, могли прилучитись і курсистки. Тому вже з моменту заснування ВЖК у Києві опинилися під загрозою закриття [7].

За таких умов доля курсів залежала великою мірою від прагнення самих жінок здобути вищу освіту та від діяльності викладачів, більшість яких висловила ширшу підтримку цьому прагненню. «Багато разів взагалі доводилось самим же професорам відстоювати і захищати як самі курси, так і слухачок від нападів і з боку преси... і з боку місцевої громадськості, що не завжди співчутливо ставилась до нової жіночої школи, і з боку адміністрації, що постійно вимагала від Педагогічної Ради курсів суворорі звітності і відповідальності, часом у дрібницях», — згадувала Анна Іконникова, слухачка курсів і дружина професора [8].

Викладачами ВЖК у Києві були професори університету. На історико-філологічному відділенні викладали

історики В. Іконников, В. Антонович, І. Лучицький, Ф. Фортинський, Ю. Кулаковський, філологи М. Дашкевич, О. Котляревський, Ф. Міщенко, Т. Флоринський. На фізико-математичному відділенні — математики М. Ващенко-Захарченко, В. Єрмаков, М. Хандриков, П. Ромер; хіміки Ф. Гарнич-Гарницький та П. Алексеев, фізик М. Шиллер, геолог К. Феофілактів, зоолог М. Бобрецький та інші. Проф. О. Шкляревський викладав гігієну, проф. О. Козлов — логіку та історію філософії. Професор С. Гогоцький завідував курсами до 1881 р., водночас викладаючи педагогіку та психологію; у 1881—89 рр. директором КВЖК був професор В. Іконников, який доклав чимало зусиль для підтримки діяльності курсів. Практично всі професори історико-філологічного факультету читали на ВЖК лекції в тому ж обсязі, що й в університеті, не скорочуючи їх. Складніше було з вивченням дисциплін фізико-математичного відділення. Нижчий рівень викладання математики в жіночих середніх навчальних закладах, порівняно з чоловічими, зумовлював те, що перші півроку занять були лише підготовкою до вищого курсу, а в цілому рівень викладання не відповідав університетському. Відсутність достатньої навчально-методичної бази обмежувала вивчення природничих дисциплін. Складність навчання була однією з причин скорочення кількості слухачок на фізико-математичному відділенні. В результаті на початку 1885/86 навчального року Раді ВЖК довелося закрити другий і третій курси відділення, а з наступного року — і перший курс; при цьому чимало слухачок вирішили продовжити навчання на історико-філологічному відділенні.

Крім основних відділів російської та всесвітньої історії, на курсах у різний час читалися історична граматики російської мови, історія слов'янських літератур, політична економія, статистика, психологія, педагогіка, історія російської церкви, англійська мова (протягом одного року) та богослов'я на історико-філологічному відділенні. На фізико-математичному відділенні, крім основних розділів математики, викладалися також аналітична геометрія, теорія алгебраїчних рівнянь, диференціальне та інтегральне обчислення, а також фізика, хімія, космографія, астрономія, геологія, біологія. Обов'язковою для вивчення була одна з іноземних мов. Проводилися й практичні заняття з історії та російської мови для курсисток гуманітарного відділення, а для природничого — лабораторні заняття з хімії та фізики. Обов'язковими були й перехідні курсові іспити та написання курсових робіт.

Попри складні умови навчання, пов'язані для багатьох жінок ще й з матеріальними труднощами, попри те, що курс жіночих гімназій не давав достатньої підготовки до вищої освіти, більшість слухачок виявила серйозний підхід до навчання та досягла успіхів, про що свідчать відгуки викладачів. Професор курсів П. Аландський відзначав: «Щорічний регулярний приплив більш ніж ста нових слухачок знов говорить про те, що прагнення вищої освіти в наших

жінок зовсім не було результатом якогось модного захоплення, а постало внаслідок глибокого усвідомлення недостатності відомостей, винесених ними із середньої школи, та потреби розширити і доповнити їх шляхом регулярних систематичних курсів» [9].

Курсистки, як і студенти університету, розмножували літографічним способом лекції викладачів. Частина слухачок, які цікавились історією, відвідували приватні лекції проф. В. Антоновича [10].

Середній вік курсисток становив приблизно 22 роки, а в цілому їх віковий діапазон був значним — від 16 до 39 років [11]. Проте лише невелика кількість слухачок були заміжні: тільки 19 з 357 осіб, що навчалися на трьох курсах КВЖК у 1880/81 академічному році [12]. З цього можна зробити висновок, що істотно більшість слухачок здобувала освіту задля самостійного трудового життя, переважно вчителювання, а багато з них поєднували навчання з роботою, давали приватні уроки. Соціальна приналежність слухачок підтверджує попередні висновки: близько 80 відсотків курсисток традиційно становили дочки чиновників різних рангів, священиків та міщан, а кількість дворянок не перевищувала 15 відсотків усіх слухачок [13].

Більш суворі правила прийому, висока плата за навчання (50 рублів на рік), а головне, безправність випускних свідоцтв призвели до того, що кількість жінок, які полишали курси, не завершивши навчання, була значною. Так, із 324 слухачок, що вступили у 1878 р., закінчили повний курс і отримали атестати лише 79 [14]; із 142, які вступили у 1880 р. — 55 (з атестатами — 35, решта не завершили іспити) [15]. Хоча Педагогічна рада курсів звільняла від сплати за слухання лекцій 10 відсотків незабезпечених, але успішних у навчанні слухачок, а Олікунський комітет здійснював сплати за слухання лекцій та видавав позики, так що різними видами допомоги постійно користувалися до третини слухачок, це не могло задовольнити всіх, хто її потребував.

Певні ускладнення в діяльність курсів приносила і негативна атмосфера, яка створювалася навколо закладу його недоброзичливцями. Головне, в чому звинувачували слухачок, була їхня «аморальність». Деякі подібні «свідчення» навіть попечитель округу П. Антонович мусив визнати безглуздими і неправдивими [16].

Проте курси мали своїх прихильників і добродійців. Однією з найбільших пожертв було передання на користь КВЖК киянином Крижановським будинку і садиби, вартість яких на початку ХХ ст. становила 70 тисяч рублів. Знаменно, що він здійснив свій внесок уже після за-

криття курсів, лише сподіваючись на їх відновлення. Крім того, у власності курсів знаходився капітал, складений також переважно з добродічних пожертв, який на момент відновлення курсів у 1906 р. налічував близько 36 тисяч рублів. Ці та інші кошти стали матеріальною запорукою нового існування курсів і дозволили в 1912 р. приступити до зведення власного будинку КВЖК.

У 1886 р. МНО зупинило набір на курси під приводом необхідності вироблення їх нового положення. Проте, коли в 1889 р. закінчувала навчання 21 слухачка останнього випуску, домогтися відновлення прийому не вдалося, і курси припинили існування.

В результаті протягом періоду з 1878-го до 1889 р. на КВЖК навчалось не більше 1097 жінок [17]. З них лише близько третини, за нашими підрахунками, пройшли повний курс навчання. Ця кількість є вельми скромною з огляду на те, що, приміром, у Київському університеті лише в 1883 р. навчалось 1709 студентів [18]. Переважна більшість слухачок була з Наддніпрянської України: з 357 жінок, що навчалися на трьох курсах КВЖК, на кінець 1881 р. навчання їх було 330 [19], що, безумовно, свідчило про необхідність закладу для цілого краю.

У XIX ст. ВЖК в Києві залишилися тільки вищими курсами частини наук, що належали до університетських дисциплін. І хоча предмети історико-філологічного відділення викладалися переважно в тому ж обсязі, що й в університеті, а слухачки демонстрували, головним чином, вельми задовільні знання з цих предметів, їх перелік все ж був скромнішим, ніж в університеті Св. Володимира. Проте цей період діяльності курсів явив яскраві приклади педагогічного ентузіазму та суспільної добродічності, заклавши основи майбутньої діяльності курсів. Це був час, коли жінки, навчаючись на курсах, мали доводити своє право на вищу освіту та здібності до неї.

До початку XX ст. в межах України жінки не мали доступу до вищої освіти. Публічні лекції професорів університету, що періодично проводились, не могли замінити систематичної освіти. Дівчата з України мусили відправлятися за кордон або до Петербурга, де на Бестужевських ВЖК та в Жіночому медичному інституті навчалось чимало українок. Проте, звичайно, далеко не всі мали на це змогу.

Про те, що на початку століття потреба жінок у вищій освіті набула характеру «нестримного прагнення», повідомляли самі викладачі, посилаючись на те, що університет завалений численними проханнями жінок про дозвіл вступити до університету або ж про відновлення курсів [20].

Та лише зміни в суспільному житті, пов'язані з революційними подіями 1905 року, зробили можливим відновлення ВЖК у Києві, як і відкриття курсів в інших містах імперії, і зокрема в Україні. Так 11 квітня 1906 року Міністерство народної освіти дало врешті згоду на відкриття в Києві з наступного навчального року Вищих жіночих курсів.

Відновлення діяльності КВЖК було дозволене «на старих засадах», тобто на підставі «Положення» про курси 1881 року. Це означало, що вони, як і раніше, залишалися приватним закладом і не надавали своїм випускницям жодних прав. Плата за навчання становила 100 (на природничому відділенні фізико-математичного факультету 120) рублів на рік. Попри це, кількість жінок, які вступали на курси в перші ж роки після відновлення, була значною і неухильно зростала. Вже 1906/07 навчальний рік закінчило 590 осіб, з яких 294 навчалися на історико-філологічному відділенні, а 296 — на фізико-математичному [21].

Хоча статус Київських курсів формально не змінився, форми і зміст викладання тепер будувалися за прикладом університету. Спершу були відкриті два відділення — історико-філологічне та фізико-математичне з відповідними відділами. З 1907/08 навчального року були організовані юридичне та медичне відділення, останнє з яких почало діяти як самостійний навчальний заклад. Така організація курсів значно зблизила їх з університетом, який працював у той час у складі чотирьох аналогічних факультетів. Особливістю курсів було те, що з 1909 р. при юридичному факультеті було відкрито економічно-комерційне відділення, викладання на якому відповідало курсу комерційного інституту. Вивчення предметів економічно-комерційного відділення проводилося не окремо, а додатково до юридичних дисциплін [22]. Таку постановку навчання можна вважати доцільною, адже можливості роботи жінок у правовій сфері, а отже і застосування суто юридичних знань, були значно обмежені. В цілому ж навчальні плани КВЖК були цілком узгоджені з університетськими і «відрізняються від планів університету Св. Володимира лише в сенсі більшої повноти за змістом і більшої кількості годин, відведених на читання та практичні заняття» [23], що було зумовлено в першу чергу меншим обсягом програм жіночих гімназій, порівняно з чоловічими, і відносно слабшою підготовкою жінок до вищої освіти. До того ж, на Київських ВЖК, крім загальних лекцій з історії та теорії педагогіки, читалися, на відміну від університету, курси методик викладання історії, мов, математики [24]. Такий акцент на педагогічні знання був цілком

обгрунтованим, адже переважна більшість слухачок готувалася до викладацької роботи, як до найбільш доступної в той час для жінок форми діяльності.

Перспективи майбутньої професійної діяльності зумовлювали і відмінності в розподілі студентів по факультетах в університеті та на курсах. Так, приміром, на початку 1912/13 навчального року з 3142 слухачок КВЖК (без медичного відділення) кількість їх на історико-філологічному факультеті становила 1657 осіб, а на юридичному — 347 [25], тоді як у той же час з 4931 студента історико-філологічний факультет університету представляли лише 363 особи, а юридичний — 2209 [26].

Директором відновлених курсів став професор П. Армашевський. Після його переобрання в 1911 р. обов'язки директора курсів до 1917 р. виконував професор Г. Суслов, потім певний час цю посаду обіймав професор В. Демченко. Останнім керівником закладу, вже за часів радянської влади до закриття курсів у 1920 р. був проф. С. Реформатський.

Викладацький склад КВЖК становили в переважній більшості професори та приват-доценти університету Св. Володимира. З 76 професорів, приват-доцентів та викладачів КВЖК (без медичного відділення) понад 60 осіб були викладачами університету Св. Володимира [27].

Кількість слухачок курсів неухильно зростала. Так, на 1 січня 1909 р. на трьох відділеннях КВЖК (крім медичного) навчалось 1315 осіб [28], а на початку січня 1915 р. курсистками була вже 4021 жінка [29]. Професор курсів П. Ардашев писав перед початком 1913/14 навчального року: «Незважаючи на своє короткострокове існування, Вищі Жіночі Курси в Києві, якщо врахувати й Медичний інститут, майже зрівнялися у даний час за кількістю слухачів з Університетом Св. Володимира (близько 5000)» [30].

Поступово створювалась і навчально-методична база курсів. Перший час доводилося приносити наочність з університету чи інших навчальних закладів або ж проводити заняття в університетських аудиторіях. Та за кілька років було створено основи власної науково-навчальної бази, в першу чергу лабораторій і кабінетів природничих наук. Такими навчально-науковими закладами були фізичний кабінет і лабораторія, лабораторії різних галузей хімії та кількісного і якісного хімічного аналізу, кабінети та лабораторії з різних галузей ботаніки та зоології, астрономічний, мінералогічний кабінети, математичний семінарій, а згодом — кабінети механіки та фізичної географії. При історико-філологічному відділенні такими навчально-допоміжними установами були семінарії з різних спеці-

альностей з власними бібліотечними зібраннями, Археологічний музей та Кабінет мистецтв. При економічно-комерційному відділенні був відкритий музей товарознавства.

Значною і цікавою була колекція Археологічного музею, формування якої відбувалося переважно за рахунок подарованих експонатів. Так, значне зібрання доісторичних старожитностей подарував музею археолог В. Хвойка, нумізматичне зібрання — професор курсів А. Сонні [31].

Київські вищі жіночі курси, які не лише за рівнем і обсягом викладання, а й за наповненням навчально-методичних закладів все більше перетворювалися на справжній жіночий університет, працювали на основі «Положення», яке застаріло і не відображало їх реального статусу. Педагогічна рада курсів опублікувала у 1910 р. проект нового положення про курси. Згідно з ним КВЖК мали отримати назву «Жіночий університет Св. Ольги». Обгрутовуючи доцільність нової назви, автори проекту слушно зауважували, що назва «Вищі жіночі курси» не відповідає повністю характеру цього закладу, тоді як «Назва "Університет"... для Київських курсів може бути визнана цілком заслуженою не лише з огляду на їх колишню і сучасну діяльність, а й порівняно з тим, як поставлене викладання в Університеті Св. Володимира: на Вищих Жіночих Курсах викладачами є професори Університету, а обсяг, порядок і плани викладання повторюють, головним чином, те, що прийнято і в Університеті Св. Володимира» [32]. Нова назва мала надавати зрівнянню двох вищих навчальних закладів символічного змісту: за аналогією з університетом, який носив ім'я святого рівноапостольного князя Володимира, жіночий університет мав отримати ім'я святої рівноапостольної княгині Ольги. І хоча цей проект не був схвалений, назва «Жіночий університет Св. Ольги» збереглася за київськими ВЖК як неофіційна.

Рівнозначність навчання на більшості ВЖК країни та в університетах спонукала випускниць курсів домагатись права складати державні іспити для отримання університетських дипломів. З наближенням першого випуску слухачок КВЖК подібне прагнення ставало надзвичайно актуальним і для них.

Таке право було зрештою надане жінкам Законом 19 грудня 1911 р. Випускниці курсів мали змогу віднині складати державні іспити або іспити на звання вчительок середніх навчальних закладів, що забезпечувало їм ті ж службові права, що й чоловікам [33]. А ті жінки, які отримували університетські дипломи, могли надалі «набувати при університетах вчені ступені магістра і доктора» з отриманням усіх прав на

наукову та навчальну діяльність і службу в навчальних закладах [34]. А надалі, після розгляду навчальних програм, циркуляром МНО від 21 березня 1913 р. Київські ВЖК разом з петербурзькими та московськими були визнані цілком відповідними за змістом навчання імператорським російським університетам, а їх слухачки відтоді допускалися до державних іспитів безпосередньо головами екзаменаційних комісій без зайвих ускладнень [35]. Щоправда, для складання державних іспитів вимагалось представлення свідоцтва про знання курсу чоловічої гімназії. Тож, перш ніж приступити до іспитів на знання університетського курсу, жінки мали скласти при навчальному окрузі іспити з «додаткових, з курсу чоловічих гімназій, відомостей» на атестат зрілості. А в 1916 р. і наступних роках екзаменаційні комісії з правами державних університетських було дозволено організувати і при київських ВЖК. Так за 10 років існування Вищі жіночі курси в Києві, які в 1914/15 навчальному році почали працювати у власному, обладнаному за всіма вимогами тогочасного навчального закладу будинку по вул. Столипінській, 55а, перетворилися на визнаний державою жіночий університет.

Результати державних іспитів, складених жінками, були досить успішні, і в цілому вони не поступалися знаннями чоловікам [36]. З 1913-го до 1917 р. при Історико-філологічному семінарії КВЖК видавався збірник наукових праць слухачок, що мав назву «*Minerva*», в якому друкувалися їхні роботи з історії, археології, літературознавства, педагогіки за редакцією викладачів [37].

Найбільш здібні та схильні до наукової роботи слухачки були залишені на курсах на посадах асистентів та лаборантів. Так, асистенткою при кафедрі російської історії з 1912-го до 1915 р. працювала Н. Полонська, а при кафедрі всесвітньої історії — І. Григор'єва. Хранителем Археологічного музею курсів було призначено Є. Козловську, а при кафедрі всесвітньої літератури асистенткою була К. Неверова. Їхня праця знаходила високу оцінку викладачів. Більшість посад асистентів та лаборантів фізико-математичного відділення також обіймали колишні курсистки. Так, з 36 асистентів та лаборантів, які працювали на фізико-математичному відділенні в 1919 р., була 21 жінка — випускниці КВЖК [38].

Під час подій 1917—20 рр. становище курсів значно ускладнилось. Умови навчання неухильно погіршувались, та ВЖК в Києві продовжували працювати, на відміну від курсів у Москві і Петербурзі, деякі слухачки яких у 1917—18 рр. були тимчасово зараховані на київські курси для

складання іспитів та завершення освіти. В листопаді 1919 р. на фізико-математичному відділенні КВЖК нараховувалося 50 таких слухачок [39]. З утвердженням радянської влади на початку 1919 р. діяльність курсів зазнала істотних змін, за винятком короткого періоду їх діяльності з вересня по грудень 1919 р., коли за окупації Києва Добровольчою армією було відновлено колишній статус курсів. Серед найбільш значних реформ радянської влади було скасування плати за навчання, що за відсутності достатнього та регулярного державного фінансування поставило під сумнів саме існування курсів. Наступними кроками були спроба об'єднання з Київським університетом влітку 1919 р., а навесні 1920 р. — ліквідація юридичного та історико-філологічного відділень. В цілому такі зміни не знаходили підтримки викладацького персоналу, який прагнув зберегти самостійність КВЖК і шукав можливості для продовження їх роботи. Проф. С. Реформатський, останній керівник курсів, у травні 1920 р. доповідав: «Наскільки дбайливо ставилась професура до свого дітища, видно з того, що, незважаючи на вкрай несприятливі умови поточного навчального року, на Вищих жіночих курсах, на противагу деяким іншим навчальним закладам, заняття тривали безперервно весь рік... Не покинули вони своєї справи і тоді, коли радянська влада відмовила в оплаті праці тим професорам, котрі працювали одночасно в інших вищих навчальних закладах» [40]. Умови ж навчання були в цей час надзвичайно складні: і викладачі, і слухачки потерпали від серйозних матеріальних нестатків, приміщення курсів не опалювалося. Як самостійний навчальний заклад Київські ВЖК змогли проіснувати до середини 1920 р. Нова освітня політика радянської влади призвела до створення навчальних закладів зі спільним навчанням чоловіків і жінок. Окрема вища школа для жінок, розвиток якої вимагав у попередню епоху чималих зусиль, нині втратила сенс свого існування.

Початок ХХ ст. був яскравим і водночас складним періодом у діяльності Вищих жіночих курсів у Києві. За недовгий час свого існування курси за змістом навчання та наповненням науково-допоміжних установ стали навчальним закладом університетського рівня. Поряд з «чоловічим» університетом Св. Володимира з'явився «Жіночий університет Св. Ольги», що підготував значну кількість кваліфікованих спеціалісток, перш за все педагогів. Цей успіх є тим більш значним, що жіночий університет постав не в результаті тривалого розвитку і, на відміну від Імператорського університету Св. Володимира, не отримував жодної державної допомоги, а існував виключно завдяки платі слухачок та

доброчинним внескам, а також мусив діяти переважно за умов несприятливої щодо вищої освіти жінок політики держави. Звичайно, своїм успішним розвитком ця вища школа для жінок

завдячує як зусиллям викладачів, докладним для розбудови навчального закладу, так і наполегливості жінок у їх прагненні здобути вищу освіту.

1. Державний архів міста Києва (далі — ДАМК). — Ф. 16. — Оп. 469. — Спр. 426. — Арк. 1.
2. ДАМК. — Ф. 16. — Оп. 300. — Спр. 176. — Арк. 4—7.
3. Там само. — Арк. 3.
4. Женское образование. — СПб., 1879. — № 2. — 126—128.
5. Положение о Высших женских курсах в Киеве. — К., 1878. — С. 1.
6. Правила для слушательниц и вольнослушательниц высших женских курсов. — К., 1879. — С. 2.
7. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі — ЦДІАК). — Ф. 707. — Оп. 261. — Спр. 16. — Арк. 1 зв.
8. *Иконникова А. Л.* Воспоминания о деятельности Федора Яковлевича Фортинского на Высших женских курсах в Киеве. — К., 1903. — С. 72.
9. Историческая записка и отчет о Киевских высших женских курсах за первое четырехлетие (1878—1882). — К., 1884. — С. 9.
10. *Єгунова-Шербина С.* Пам'яті В. Б. Антоновича // Україна. — 1928. — Кн. 5. — С. 95—96.
11. Историческая записка... — С. 18.
12. ДАМК. — Ф. 244. — Оп. 17. — Спр. 27. — Арк. 13—14.
13. Там само; Историческая записка... — С. 17.
14. Историческая записка... — С. 17, 19.
15. ДАМК. — Ф. 244. — Оп. 17. — Спр. 37. — Арк. 14.
16. ЦДІАК. — Ф. 707. — Оп. 261. — Спр. 16. — Арк. 6 зв.
17. ЦДІАК. — Ф. 707. — Оп. 262. — Спр. 2. — Арк. 23.
18. Історія Київського університету. — К., 1959. — С. 41.
19. ДАМК. — Ф. 244. — Оп. 17. — Спр. 77. — Арк. 13—14.
20. ДАМК. — Ф. 16. — Оп. 344. — Спр. 108. — Арк. 2 зв.
21. ДАМК. — Ф. 244. — Оп. 1.1. — Спр. 7. — Арк. 9.
22. Временное положение о Высших женских курсах в Киеве. — К., 1911. — С. 6.
23. Краткий очерк истории и современного состояния Высших женских курсов в Киеве. — К., 1913. — С. 7.
24. ДАМК. — Ф. 244. — Оп. 17. — Спр. 271. — Арк. 1 зв. — 2 зв.
25. ДАМК. — Ф. 244. — Оп. 1.1. — Спр. 34. — Арк. 8.
26. ДАМК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Спр. 367. — Арк. 44.
27. Краткий обзор истории... — С. 28—30.
28. ДАМК. — Ф. 244. — Оп. 17. — Спр. 57. — Арк. 2 зв.
29. Там само. — Арк. 2 зв. — 3.
30. Інститут рукопису Національної бібліотеки України: ім. В. Вернадського (далі — ІР НБУВ). — Ф. 1. — Спр. 9430. — Арк. 1.
31. Сборник Археологического музея Высших женских курсов в Киеве. — Вып. I. — К., 1914. — С. 7—9.
32. Устав Женского университета Св. Ольги (Проект нового устава для Высших женских курсов в Киеве). — К., 1910. — С. 1 прим.
33. Одобренный Государственным Советом и Государственною Думою и Высочайше утвержденный закон 19 декабря 1911 года. — К., 1912. — С. 1—2.
34. Там само. — С. 10—11.
35. ДАМК. — Ф. 244. — Оп. 17. — Спр. 312. — Арк. 15—15 зв.
36. ЦДІАК. — Ф. 837. — Оп. 1. — Спр. 50. — Арк. 2—2 зв.
37. «Мінеґа». Сборник, издаваемый при Историко-филологическом Семинарии Высших женских курсов в Киеве. — К., 1913—1917.
38. ДАМК. — Ф. 244. — Оп. 1.1. — Спр. 80. — Арк. 7—7 зв.
39. ДАМК. — Ф. 244. — Оп. 17. — Спр. 592. — Арк. 1—1 зв.
40. ДАМК. — Ф. 244. — Оп. 17. — Спр. 609а. — Арк. 3 зв.

К. А. Kobchenko

KYIV HIGH WOMEN'S COURSES: THE FORMATION OF WOMEN'S UNIVERSITY

The article is devoted to the most important moments of activity of the Kyiv' High women's courses (the last quarter of the XIX— the beginning of the XX century). The author pay attention to the questions of creating and development of this high school, of changing of it's status and the improvement of educational process. Special attention is paid to the difficulties, which prevented the development of the courses, the most important of which — the unfavorable policy of the government in the sphere of women's education. The author shows, that during the short period this private high school thanks to the efforts of it's students, teaching personal and financial help of sociality became the real university for women.